

УДК 378.146.3

Проблема оцінювання при здійсненні поточного контролю навчально-пізнавальної діяльності учнів у педагогічній спадщині видатних педагогів ХІХ століття

Олег Пташний,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Харківський національний автомобільно-дорожній університет,

Українська інженерно-педагогічна академія

Контроль і оцінювання навчально-пізнавальної діяльності учнів та студентів є однією з найактуальніших педагогічних проблем. Пошуки у напрямку удосконалення системи контролю, зокрема поточного, ведуться постійно на всіх рівнях, — вводяться у практику середньої і вищої школи нові системи оцінювання, форми та методи здійснення контролю (від примітивного тестування до використання комп'ютерних технологій). Розробки і новації, що стосуються систем контролю, базуються на особистому педагогічному досвіді викладачів, аналізі ними досвіду колег і попередників, і, звісно ж, на вивченні багатой педагогічної спадщини минулого — творчості видатних педагогів, дидактів, методистів та психологів, вивченні досвіду організації контролю у провідних навчальних закладах минулого.

Багато цікавого з питань контролю і оцінювання ми знаходимо, наприклад, у роботах одного з яскравих представників вітчизняної педагогіки другої половини ХІХ та початку ХХ століть П.Ф. Каптерева [1, 2]. За його переконанням, викладачі повинні, поряд зі знаннями, контролювати та оцінювати ті вольові зусилля учнів, якими ці знання набуваються.

Звідси й постановку балів за відповіді на уроках педагог називав явищем курйозним, навіть комічним. Ось у систематизованому вигляді деякі положення з його критичних висловлювань:

— неможливо «...з п'ятьома балами у руках» «вимірити глибину людського розуму», оцінити ширину та ґрунтовність знань;

— оцінка обумовлює справедливість, але ж цифра не відображає зв'язок від-

повіді з особистістю учня, не враховує його здібностей, старання та інших його особливостей;

— оцінка вказує на якийсь результат, але нічого не каже про те, яким чином його досягнуто, але ж для педагога один результат без вказівки шляхів його досягнення нічого не значить;

— обов'язково виникає гонитва за балами, учні починають вчитися для балів, можуть піти на хитрість та обман заради отримання високого балу.

Враховуючи, що поведінка теж оцінювалась в балах, П.Ф. Каптерев вважав, що «комічно виражати розумові та моральні якості людини» цифрами, називав це «вправами у символічно-цифровому позначенні», «збоченням навчально-виховних задач».

За думкою педагога, у багатьох випадках цифрові оцінки повинні бути замінені письмовими характеристиками учнів, які й будуть свідчити про їх ставлення до занять, недоліки та успіхи. При цьому, складаючи характеристику, слід ґрунтуватися не на порівнянні учня з іншими, а порівнювати його із самим собою в минулому часі. Розуміючи, що складання характеристик — діло набагато складніше, ніж постановка балів, П.Ф. Каптерев вважав, що їх достатньо складати двічі на рік (погано встигаючим — чотири рази на рік).

Проблема оцінювання при здійсненні поточного контролю розглядалась у творчості багатьох педагогів. Цілком очевидно, що результати контролю навчально-пізнавальної діяльності учнів повинні мати якийсь формальний вираз (у вигляді слів, або цифр), щоб можна було бачити, наскільки результативно проходить навчання. Таким чином, в ідеалі, оцінка в балах — це кількісна міра результату навчання. Однак, як це часто буває, формальне може переважити суть, бали починають «жити своїм життям», становляться важливішими за знання, перетворюються у основну мету, фетиш і навіть у предмет купівлі-продажу. З іншого боку, в умовах масового навчання, дефіциту вчительського часу,

важко вигадати щось більш зручне, ніж оцінка у балах.

Видатний педагог другої половини XIX століття С.І. Миропольський на одному з засідань СПб Педагогічного товариства вів з даної проблеми цікаву полеміку, хід якої дає уявлення про існуючі у той час точки зору та його особисту позицію щодо цього [3]. Обговорювались полярні та компромісні погляди на оцінювання при здійсненні поточного контролю.

Вважаючи, що недоліки «бальної» системи були достатньо переконливо виказані на попередніх засіданнях, педагог вирішив проаналізувати аргументи, що приводяться на її користь з тим, щоб Педагогічне товариство прийняло ту, або іншу постанову, і вона б потім враховувалась «у всіх віддалених областях держави».

Одна з компромісних точок зору на проблему балів, з критики якої розпочав педагог, була та, що цей засіб короточасний, штучний, потрібний для стимуляції учнів у початковий період навчання, з тим, щоб потім, коли учень «дойде до здібності самовиховання», від нього відмовитись. Основне заперечення С.І. Миропольського проти такого підходу полягає у тому, що бали здатні так вплинути на мотивацію дій учня, що неможливо буде потім «знайти силу в собі самому, у тих вищих прагненнях, які повинні складати основу для всього наступного життя».

На переконання педагога, бали потрібно було замінити «добрим навчанням, щоб метод був розвиваючим, а навчання — виховним». Будучи прихильником ідей Я.А. Коменського, він вважав, що основна задача вчителя — «пробудити» природу учня, а «природа» його така, що «сама хоче навчатись». Таким чином, за його переконанням, добре викладання не потребує «балів», і від цього треба звільнити, у крайньому разі, гарних вчителів, бали ж — «порятунок для поганих». Чи багато «говорять» бали про учня? Педагог вважав, що вони не можуть характеризувати ступінь внутрішнього розвитку

особистості, а виражають лише зовнішню форму. При цьому губиться індивідуальність учня. Однакові оцінки, при тому, що, у «кожного свій процес, своє розуміння» з одного боку, приводять до втрати елементів індивідуальності в навчанні, а з іншого, — постають проявом несправедливості.

Насамкінець С.І. Миропольський зазначив, що сильним «союзником» балів є традиція. Рядовому вчителю важко собі уявити, як можна обходитись без балів. Однак, головне, що хотів підкреслити педагог: якщо вчитель не може обійтись без балів, якщо йому нічим більше «утримати учнів», то йому треба переглянути свою систему викладання.

Емоційний, але несповна конструктивний, виступ С.І. Миропольського піддався критиці опонентів. Аргументи на користь балів, що містились у їх виступах, виглядають з нашої точки зору вельми переконливо. При цьому, основний з них полягає у тому, що не вказана конкретна альтернатива балам, котра була б така ж «зручна та проста». Так як позиція С.І. Миропольського базувалась на ідеї Я. Коменського про природний розвиток, тобто тезис про достатність природного прагнення людини до істини і знання, критика, у першу чергу, була спрямована проти цього пункту. Важко заперечити, що розвиток людства «не зовсім природній і не зовсім нормальний», що наша школа з її масовим навчанням багато в чому далека від досконалості. При індивідуальному навчанні багатьох педагогічних проблем просто не виникло б. Цілковито істотно виглядає і функція «зворотного зв'язку», яку втілюють бали: «Бали — засіб для учня знати думку вчителя про себе».

Такий недолік, як «неінформативність» балів, на думку критики, є перевагою. Замість того, щоб вказувати, що даний учень ледачий або не має здібностей, і, тим самим, травмувати його, створюючи психологічні проблеми, які можуть вплинути на його майбутнє життя, ставиться «нейтральна» цифра.

У цілому, погляди С.І. Миропольського з питань оцінювання навчально-

пізнавальної діяльності учнів здаються ідеалізованими (в умовах масової школи і «масового» вчительського корпусу) та неконструктивними. Одним з його тверджень, з яким можна беззаперечно погодитись, є те, що бали не повинні бути засобом залякування учнів, відволікаючим фактором для вчителя, який веде урок, «ланкою бюрократичної системи», що перетворює шкільне навчання в «балопромисловість».

Питанням організації поточного контролю, його методиці, проблемі оцінювання знань учнів серйозну увагу приділяв і видатний вітчизняний педагог К.Д. Ушинський. Він вважав, що ця проблема — одна з «вічних» і що її вирішення залежить не тільки від теоретичної підготовки вчителя, а й від його індивідуальних особливостей (а зараз ми можемо додати — й від технічних засобів, які є у його розпорядженні). Тому обговорення даних питань [4] він вирішив провести у формі полеміки між викладачами, у якій з питань оцінювання при здійсненні поточного контролю стикаються дві позиції — консервативна та прогресивна. Педагог-консерватор у ході контролю керується простими засобами: страхом отримати низький бал, суворістю покарання, неупередженою роздачею «нулів та п'ятірок» (цими ж засобами він «міг би керувати світом, якщо б йому це було доручено»). Прогресивний педагог вважає, що найважливішою функцією навчальних закладів є розвиток розумових здібностей та виховання моральності, що в основі навчання повинні бути не боязнь покарання, а сумлінність і честь, що система контролю повинна виявляти *причини*, що привели до поганих результатів. Позицію адміністрації представляв директор училища, який спочатку вважав «систему балів», що прийнята в училищі, єдино вірною, адже вона дозволяла вчителю дати «миттєвий звіт» про стан класу, а директору та інспектору скласти ясне уявлення про успіхи учнів, без особливих затрат часу, на основі простих арифметичних підрахунків визначити здібності вихованців та їх старанність. Крім цього,

на його думку, «система балів» — дієвий засіб для зміцнення дисципліни, навіювання учням корисного страху і «підбування» їхнього самолюбства.

Аргументи на користь тієї або іншої позиції дозволяють поглянути на проблему з різних сторін, «примірити до себе» ті або інші докази. У систематизованому вигляді аргументація сторін постає наступним чином.

Аргументи, що приводились на користь використання системи балів:

- опитування значної кількості учнів в ході уроку ;
- стимулювання учнів готуватися до занять;
- підтримування порядку та дисципліни;
- неупередженість системи оцінювання; для батьків учнів бали відповідають на всі питання;
- директор або інспектор кожного дня мають відомості про успіхи учнів всіх класів;
- простий арифметичний підрахунок дає можливість зробити висновки про успішність кожного учня за будь-який проміжок часу;
- директор керує навчальним процесом на основі «точних даних» про хід навчання.

А ось аргументи, які висловлювалися проти системи балів:

- під час опитування одного учня інші байдикують, вдруге вчитель до учня не звертається, і той спокійно нудьгує; уроки монотонні та позбавлені інтересу; система сприяє лінощам і призводить до великої втрати часу;
- підготовка до занять часто формальна, учні готуються тільки по книгах та зошитах, не звертаючи уваги на додаткові, більш глибокі пояснення вчителя; в хід іде одна пам'ять, мислення може бути не задіяне;
- бали не виявляють причин неуспішності, не показують здібності, добрі та погані якості; висновки, зроблені на основі балів, можуть бути помилковими;

- система не враховує старання «слабкого» учня та лінощі «сильного»; за машинально відтворену відповідь ставиться найвищий бал; боязкі і невпевнені отримують низькі бали і падають духом, хоч високий бал підтримав би в них старанність; значну роль при отриманні балів набуває везіння;
- система вселяє думку про можливість обману, згубно впливає на моральні якості учнів, змушує вчити до сьогоднішнього дня, щоб забути назавтра;
- система не стимулює учня до занять наукою, він дивиться на бали як на синонім науки; інтелектуальна частина виховання підпорядкована формі;
- система віднімає багато часу у вчителя, позбавляє його можливості повноцінно вести свій курс; спілкування вчителя з учнями має прискіпливий, інквізиторський характер; учень бачить у вчителі «поліцмейстера», а не старшого товариша та союзника.

На користь прогресивного підходу було вказано наступне:

- жвавий, швидкий хід уроку; різноманітність в питаннях і швидкість їх проходження; «залучення до уроку» всіх учнів відразу, ні один учень не «спить» на уроці; дотримуються два загальні принципи: *«воздействовать на массу»* и *«не теряют времени»*;
- добра поведінка, уважність — необхідна частина уроку; виховання і навчання ґрунтуються не на страху, а на відчутті гідності, усвідомленні свого обов'язку; порядок та увага на уроці є наслідком засобу викладання;
- система базується на здоровому глузді, на «позитивному початку», властивому людині; учня та вчителя пов'язує довіра, особиста прихильність та повага;
- учень звертає увагу виключно на

предмет, від якого залежать його успіхи; оцінювання не у вигляді цифр, а у вигляді докладних записів, допомагає самому учню усвідомити свої недоліки; рідкість покарань збільшує їх дієвість.

Проти «прогресивного» підходу було зауважено наступне:

- відсутність стимулів для учня бути уважним та старанним;
- можливість суб'єктивізму у випадку необхідності якогось конкурсного відбору;
- необхідність доброго домашнього виховання.

В наш час погляди на систему оцінювання також далеко не однозначні. Вочевидь, що та ж оцінка в балах містить резерв можливостей, які можуть бути використані з метою підвищення якості навчання. Наприклад, бали можуть виступати як *кількісна міра об'єму виконаної роботи* і бути при цьому *організуючим* засобом. Зовсім інший сенс балів буде при їх використанні «*в рамках однієї особистості*», як це пропонував П.Ф. Каптерев. При цьому оцінюються не здібності учня, а його праця, організованість, «вдосконалення відносно себе попереднього».

Звісно, питання поточного контролю та оцінювання учнів необхідно розглядати у глибокому взаємозв'язку з іншими складовими навчально-пізнавального процесу. І сьогодні одне з головних питань, яке виникає перед кожним викладачем, як на заняттях організувати контроль, щоб він був достатньо ефективним і не заважав би, а допомагав «пізнавальній» частині уроку.

Література

1. *Каптерев, П.Ф.* Дидактические очерки // Избранные педагогические сочинения ; под ред. А.М. Арсеньева. — М. : Педагогика, 1982. — 704 с.
2. *Каптерев, П.Ф.* Новая русская педагогика, ея главнейшія идеи, направления и деятели. — СПб. : Книж. складъ «Земля», 1914. — 211 с.
3. *Баллы и отметки: стенографические записки СПб Педагогического общества // Семья и Школа.* — 1874. — Т. III, кн. II, ч. I, №5. С. 41 — 79.
4. *Несколько слов об училищных отметках (баллах), употребляемых в наше время во всей России // Журнал Министерства Народного Просвещения.* — 1861. — Ч. 109. — Февраль. — С. 1-46.

21.12.2015